

Minu auhinnad II

Mati Rahu – Eesti Geograafia Selts, Eesti Demograafia Assotsiatsioon

KAKS VILJAKAT KÜMNENDIT

Teatud vanuseni jõudmine toob kaasa auhindamise. Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi ehk EKMI eksistentsi lõpu eel täitus mul 60 ja sain kombekohase tänukirja. Instituut elas üle heitlike aegu ja tema saatust vormiti mujal kabinettides välja mõeldud skeemide järgi. Jõujoonte paigutus luhtas idee jagada EKMI töötajad laiali Tartu Ülikooli arstiteaduskonna struktuuriüksuste vahel. Lõpuks, mõne ametniku meelehärmi, ebaõnnestus visa ponnistus kujundada EKMI, Eesti Tervisekasvatuse Keskuse ning Rahvatervise ja Sotsiaalkoolituse Keskuse baasil loodav Tervise Arengu Instituut (TAI) ümber sihtasutuseks (1). Sedamoodi asutati TAI ikkagi riigi teadus- ja arendusasutusena, kus esialgu peeti kinni teaduspreemiate ja -diplomide jagamise tavast. Aastatel 2003, 2005 ja 2006 võisin jälle tunda rahulolu mulle ulatatud raamitud tunnistuste üle.

Tolle ajajärgu viimane, 2009. aasta teaduspreemia (bruto 5000 krooni) anti 15.02.2010 epidemioloogia ja biostatistika osakonna vanemteadurile Mall Leinsalule aastate 2008–2009 uurimuste eest. Teadusdiplomi väärilist töötajat sel korral ei tuvastatud.

Paraku otsustati ühel TAI teadusnõukogu koosolekul seniseid teadusuurimuste tunnustamise põhimõtteid muuta, loobuda veenva põhjendusest teaduspreemiast ja -diplomitest ning sisse seada aastapreemia viimase kolme aasta teadus- või arendustöö eest sõnasutamata kriteeriumide alusel (2). Vanaviisi jätkamise seadis kahtluse alla ka mõnda häiriv asjaolu, et väga sageli sattus auhind ühte ja samasse osakonda. Koosolekul uuendust

kommenteerinud Jaanus Harro ütles, et kindlate kriteeriumide puudumisega teete ise oma elu raskeks.

2005. aasta Eesti Kardioloogide Seltsi teaduspreemia saime neljakesi: Tiia Ainla, Aleksei Baburin, Rein Teesalu ja mina. Auhinnati meie ühisartiklit (3). On tänuväärne, kui üks selts suudab preemiat (1000 eurot) välja anda ja sel moel väärtustada teadustööd. Kardioloogide pundiga tutvusin, kui Tiia tegi oma doktoritööd ja minu moodsa epidemioloogia loengute taustal leidsime ühise keele mõttemõlgutustes Eestile uue meditsiiniregistri – müokardiinfarktiregistri – loomise üle.

Nagu välk selgest taevast saabus 2006. aasta veebruari alguses uudis minu autasustamisest Eesti Punase Risti teise klassi ordeniga. Mis institutsioonilt taotlemisalgatus tuli või kuidas need asjad üldse käivad, ei tea. Söandan oletada, et mitte Sotsiaalministeeriumilt, sest selle asutuse mõne juhtiva ja vähemjuhtiva ametnikuga tekkisid pahatihti vaidlused Eesti vähiregistri ning sõsarregistrite saatuse üle. Mingit infot minu esitamise kohta läbi ei tilkunud, ühel päeval lihtsalt ilmus meedias meeldiv teade. Minu tutvusringkond pole kuigi suur, mõnele ei meeldi mu nägu – sestap jäi õnnitlejate arv 20–30 vahele. Kadrioru lossis, riiklike teenetemärkide üleandmise tsereemonial 22. veebruaril kätlesin elus esimest korda Eesti presidendiga. Mõistan täielikult oma ema, kui ta 60–70 aasta möödudes meenutas Konstantin Pätsi sammumas 1934. aastal Lihulas läbi naiskodukaitsjate spaleeri: „Oli üllas tunne nii lähedalt näha lugupeetud riigijuhti”(4).

Kodus riputasin teenetemärgi koos lindiga korraks enda külge, tõenäoselt etiketile mittevastavalt,

abikaasa pildistas. Sõime kahekesi peolauas. Teenetemärki ei ole kandnud, sest pole pidulikele riiklikele sündmustele sattunud.

Aasta lõpupoole pälvisin Haridus- ja Teadusministeeriumi tänukirja Kaja Rahu magistr töö eduka juhendamise eest (vt joonis 1). Magistriuurimusele oli omistatud I preemia üliõpilaste teadustööde riiklikul konkursil ja kena üllatusena märgati juhendajatki.

Minu 65aastaseks saamist pidas Tartu Ülikool mees tänukirja (vt joonis 2) ja aumärgiga „väga tulemusliku ja kõrgetasemelise teadustöö eest terviseteaduste arendamisel Eestis ning arstiteadlaste uue põlvkonna kasvatamise ja neile eeskujuks olemise eest”. Olin ülikooli tervishoiu instituudiga tihedalt seotud alates 1991. aastast, mil Astrid Saava ettepanekul hakkasin osalema õppetöös ning külvama loengutes ja seminarides moodsa epidemioloogia seemet. Autasustamine arstiteaduskonna dekaani Toomas Asseri käepigistuse saatel leidis aset Biomeedikumis korraldatud konverentsil „Kliinikum 2007” päev enne minu sünnipäeva.

Samal 2007. aastal (5) tunnistas mind jälle riigi teaduspreemia (6) vääriliseks arstiteaduse alal. Järjekordselt oli Toomas Veidebaum, seekord teadusdirektorina, seisukohal, et TAI teadusnõukogu võiks mind esitada teaduspreemiate konkursile. Ise kõhklusin, sest ilmunud siisikeste (7) arv polnud erakordselt suur, nende temaatika oli kirju ja esiautor olin üliharva. Pelgasin, et uurimuste kirjusus võib mõnelegi otsustajale vastukarva olla, ehkki pidasin osakonna plussiks võimekust ja tahtmist osaleda eripalgelistes rahvusvahelistes ning Eesti-sisestes epidemioloogilistes

Joonis 1. Haridus- ja Teadusministeeriumi tänukiri.

Joonis 2. Tartu Ülikooli tänukiri.

töodes. Vaagimisele kuulunud artiklitest on 21.06.2025. aasta seisuga *Web of Science*'i järgi (8) kõige sagedamini (319 korda) viidatud kollatähni kärbumise levimust käsitlevale kirjutisele (9).

17.–20. septembril 2007 toimus Ljubljanas 27. Rahvusvahelise Vähiregistrite Assotsiatsiooni (*International Association of Cancer Registries*, IACR) konverents. Saime kolleeg Tiit Aareleidiga erakordse tunnustuse osaliseks – meid valiti assotsiatsiooni auliikmeks teenete eest Eesti vähiregistri elushoidmisel ja registreerimise viljelemisel. Poodiumile kutsumine ei tulnud ootamatult, sest meid oldi eesootavast pärgamisest ametlikult teavitatud. Meid edutati seltskonda, milles juba ees vähiepidemioloogia ja -statistika suurusjuhid Johannes Clemmesen (Taani), Richard Doll (Suurbritannia), William Haenszel (USA), Knut Magnus (Norra), Erkki Saxén (Soome) ja John Waterhouse (Suurbritannia) koos muude kõvade tegijatega (10).

Linnulennul möödus kaheksa aastat. 11. jaanuaril 2016 saabus etteaimamatu teade Eesti Kirjanike Liidu kuukirja Akadeemia peatoimetajalt: pälvime Talis Bachmanniga kirjutise „Teadusartikkel: autorsus ja tänuavaldus“ (11) eest *naturalia*-valdkonna kuldauhinna. Artikli kirjutamine pakkus meile tõelist naudingut. Ammutasime ainst oma pikaajalisest teaduses tegutsemisest, tuginesime teadustöö aluste kursuse korraldamise kogemusele ja töötasime läbi portsu teemakohast kirjasaõna. Sedatüüpi artikli tegemine on vaevarikam ja loomungulisem, kui üht või teist laadi mõõtmise tulemuste (nt haigestumuse tase, surmariski suurus) kirjapanek kitsa eriala raames. Artikli ilmumine ärgitas Eesti Teadusagentuuri kaks kuud hiljem kutsuma Talist kõnelema seminaril publitseerimise keerdkäikudest.

Oleme Talisega jõudnud arusaamale, et emakeeles kirjutatud teadus- ja aimeartikleid hindavad teadusametnikud ning kolleegid

pehmelt öeldes kitsilt. Neid kirjutisi vaadeldakse kui pjedestaalile tõstetud 1.1 artiklite tarbetuid lisandeid, mis granditaotlemisel ei vääri retsensentide tähelepanu ega too plusspunkte karjääriks.

Kahe aasta pärast tuli järg eelmisele tunnustusele, seekord hõbeaunannana artiklile teadusajakirjade toimetustele läkitatud käsikirjade retsenseerimise kohta (12). Kirjutasime jälle mõnuga ja hellitasime lootust, et artiklit hakatakse kohustusliku lektüürina kasutama doktorantide kursustel. Tegelikuse tunnetamisest ajendatuna pidasime vajalikuks mainida järgmist (lk 39): „Leidub teadusategijaid, kes retsensendi iga kriitilise märkuse või koguni heatahtliku soovitus peale nina kirtsutavad ja teda kolleegide seltskonnas valjuhäälselt sarjavad. Osal autoritest läheb avaliku kirumise komme mööda, kui nad on ise sattunud retsensendi rolli“.

Tšernobõli veteranide tervist käsitleva ulatusliku rahvusvahelise

uuringu tulemuste esitamine Eesti Arstis (13) tunnistati Tartu Ülikooli Kliinikumi aastapreemia 2017 vääriliseks. Selle kohortuuringu algus ulatub aastasse 1991 (14, 15). Vaieldamatult kuulub uuring Eesti olulisemate epidemioloogiliste tööde hulka (16). Koostöö, sisuline koostöö, viis meid lähemalt kokku mitme nimeka teadlasega nagu John Boice (USA Riiklik Vähiinstituut), Timo Hakulinen (Soome Vähiregister) ja Ronald Jensen (Lawrence Livermore'i Riiklik Labor, USA).

Auhindade nimistu lõpetab TAI poolt 2018. aastal (17) omistatud elutööpreemia „silmapaistva tööalase panuse, eriala arendamise ning kolleegidele eeskujuks ja juhendajaks olemise eest“. See oli TAI esimene sedalaadi väljaantud preemia (18), mis minu korral tähendas pürgimist pikaajalise töö eest EKMI alates 1968. aastast ja selle õigusjärgses institutsioonis alates 2003. aastast.

LÕPETUSEKS

Miks ma selle ülevaate üldse tegin? Kõike ei või Kangro kaela ajada. Eks oli sees mingi kibelus, tahtmine teha põgus tagasivaade tähistele ajal, mil „teiste hulgas käisin tüki teed“ (19, lk 243). Üldjuhul olen saanud teha tööd, mis meeldib. Nõukaajal pidi mõnikord tegelema uurimisteemadega, mis nuputati välja Moskvast ja mis teaduslikku huvi ei pakkunud, kuid mille kõrval jätkus aega keskenduda paremini istuvatele uuringutele. Uuemal ajal on korra sisse sõitnud keskastme ülemus, kellele ego nõudis ilmutamist, et lõppkokkuvõttes keerata kihva ühe uuringu tegemine ja lükata edasi teise alustamine. Meist nii mitmedki on näinud õudusunenägusid, millest virgumise järel vaeme tõsimeeli edasi, kust küll otsida reisil varustatud pagasit või kus veeta öö pärast viimasest rongist mahajäämist. Need on õnneks üksnes unenäod ...

Mul on vedanud, sest enamik tööaastaist on kulgenud teaduse- tegemise kallakuga (20) keskkonnas. Olgu rõhutatud, et paljude minu

autasude kõrval seisavad kolleegid, kes on suurtesse ja väikestesse, tähtsatesse ja vähem tähtsatesse uuringutesse andnud hindamatu panuse. Eesti teaduskorüfee on kirjutanud: „[---] mees tundis, kuidas nad ta ümber hingavad, oigavad ja naeravad“ (21, lk 150). Kaasteelsetega oleme aastaid koos läbi närinud paljudest takistustest, mida ikka ja jälle on teele paigutanud ebakompetentsuse tasandile trüginud või edutatud inividid. Neid jätkub. Peteri printsiip (22) on universaalne, maailm kontoris (23) hästi tajutat.

Kas hakkasin auhindamise tõttu midagi paremini tegema? Ei usu. Seetõttu ei klapi mu teod teadus- artikli väitega (24), et auhinnad panevad viljakamalt tööle.

Kui oleks, kellele öelda, soovita-ksin ulatada teadusaltile noorele inimesele tema õnnestunud uurimuse puhul „Diplom“. See värvi- line raamimata paberileht läheb doonorile maksmata ülivähe, kuid jääb saajale meelde kogu eluks. Esimest ei unustata. Kas sellele järgneb teisigi autasusid, on õnne asi. „Õnn on inimese käterammus. / Raskusteski kätkeb õnne eos. / Õnn on mõistuse ja kindla sammu, / Töö ja rõõmu katkematu seos“ (25, lk 17).

VIITED

1. Reorganiseerimise käigus korraldati mantrast, et kui TAI saab teadus- ja arendusametuseks, puudub tal õiguslik alus tegeleda riiklike haiguste ennetamise programmidega, kuid sihtasutuseks sellist takistust ei tekiks. TAI esimene aastapäeva pidulik tähistamine 30. aprillil 2004 teatas Sotsiaalministeeriumi asekantsler oma aktusekohes, et TAI moodustamisel tehti kõik vead, mida oli võimalik teha.
2. Vahepeal sooviti nende preemiate ja diplomite asemel sisse seada „aasta inimese“ tiitel. Hiljem anti veel lubadus, et endised teadusauhinnad varsti taastatakse, kuid seda ei tehtud. 2021. aasta detsembriks oli TAI atraktiivsuse tõstmiseks ning kollektiivi sidususe, ühtekuuluvustunde ja koostöö süvendamiseks lisandunud muid auhindu järgmistele nimedega: aasta tegu, aasta teo, aasta tiim, aasta juht, aasta uustulija, aasta pühendaja, aasta panustaja, aasta novaator ja aasta kolleeg. Näiteks aasta pühendaja tiitlit väärivad töötajad, kelle „igapäevastes tegemistes väljendub TAI kuvand“. Kuvandi mõistmine on peen kunst, kuid lähendiks sobiksid endise kolleegi Maali Käbini värsid sellesinase kuvandikandja indiviidi loomuse iseloomustamiseks: „Viis peotäit köögivilju täna söön / ja puruks viimse suhkrukoosi lõõn / Ära viskan hernekommid väikesed / ja kuklid, mis kollased kui päikesed“.
3. Ainla T, Baburin A, Teesalu R, Rahu M. The association between hyperglycaemia on admission and 180-day mortality in acute myocardial infarction patients with and without diabetes. *Diabetic Medicine* 2005;22:1321–5.
4. Rahu M. Minu ema Ida Rahu (1916–2007) lugu. Käsikiri Eesti Kultuurilooles Arhiivis. 2021.

5. 2007. aasta auhinnaulaval andis meeleolulaks lisandi Eesti Käitumis- ja Terviseteaduste Keskuse VI aastakonverents Toilas. Sain koguni kaks diplomit: ühe „parimale parimate seast, rühmajuhi ettekande eest“, teise „jätkusuutlikult oivalise ettekande diplom“ posteroloogia-alaste ettekannete seeria eest keskuse konverentsidel 2002–2006.
6. Üldteadaolevalt oli preemia maksudeta 150 000 krooni. Võrdluseks – minu netokuutõotatu oli tollal 2140 krooni.
7. Siisikesteks nimetatakse teinekord artikleid, mis on ilmunud teadusajakirjades, mille sisukorrad on toodud *Current Contents*’i (ehk CC) väljaannetes. Praegu kuulub CC kompaniile Clarivate. Siisikese lähim ekvivalent kannab nime „1.1 artikkel“, sest sellisena tuntakse Eesti teadusinfosüsteemi publikatsioonide klassifikaatoris ajakirjartikleid (<https://www.etis.ee/Portal/Classifiers/Details/81e52bde-a1a1-490a-a9c4-2df9f3fc3a70>), mida osas teadusharudes eriti väärtuslikuks peetakse.
8. Kasutan võimalust, et järjekordselt tänada Tartu Ülikooli peremeditsiini ja rahvatervishoiu instituuti, kelle eestkostmisel olen ka täisverelise pensionäri- na pääsenud ligi Web of Science’i andmebaasidele.
9. Augood CA, Vingerling JR, de Jong PTVM, et al. Prevalence of age-related maculopathy in older Europeans. *The European Eye Study (EUREYE)*. *Arch Ophthalmol* 2006;124:529–35.
10. IACRI auliikmete nimistut vt http://www.iacr.com.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=154&Itemid=658.
11. Rahu M, Bachmann T. Teadusartikkel: autorsus ja tänuavaldus. *Akadeemia* 2015;(1):3–43.
12. Rahu M, Bachmann T. Teadusartikkel: eelretenseerimisprotsess. *Akadeemia* 2017;(1):38–71.
13. Rahu K, Rahu M. Tšernobõli veteranide Eesti kohortuuring: vähihaigestumus 1986–2012 ja suremus 1986–2014. *Eesti Arst* 2016;95:575–80.
14. Auvinen A, Rahu M, Veidebaum T, et al., toim. Cancer incidence and thyroid disease among Estonian Chernobyl clean-up workers. Publication No. STUK-A158. Helsinki: STUK - Radiation and Nuclear Safety Authority; 1998.
15. Rahu M. 1999. Tšernobõli veteranide Eesti kohortuuring. I. Sissejuhatus. *Eesti Arst* 1999;78:484–6.
16. Tunnustuste rida täiendab ajakirjas *Journal of Radiological Protection* ilmunud Tšernobõli veteranide kohorti käsitleva artikli (Rahu K., Rahu M, Tekkel M, et al. Chernobyl clean-up workers from Estonia: cohort description and related epidemiological research. *J Radiol Prot* 2015;35:R35–R45) valimine aasta tähelepanuväärsemate kirjutiste hulka (kategooria „Highlights of 2015“).
17. Lisaks omistati TAI jõulupeol 7. detsembril mulle „aasta pühendaja“ tiitel koos elegantse mullidega tilgakujulise klaasmeene ja suure raamitud šaržiga. Tiitli saajat iseloomustati järgmiselt: „Mati igapäevastes tegemistes on pühendumist ja süvenemist, tarkust ja tasakaalukust. Ta on moodsa epidemioloogia alal parim, *grand old man*, kes toetab jõu ja nõuga registreeritud töötajaid andmete kogumisel. Teda iseloomustab pikki aastaid kestnud erakordne pühendumus oma erialale, lai silmaring, kollektiaalsus.“ Mind vallanud hardus nii kaunite sõnade vastu sai viis päeva hiljem kohvitoas latak tagumikku. Kohatud keskaste ülemus sõnas õnnitlemise asemel: „Kas tundsid ennast kõrvust tõstetuna?“
18. Vastutulekuna visadele uudishimutsejatele avalikustan sissetulekute ülima salastatuse taustal elutööpreemia netosuuru. See moodustas 71,3% minu kui juhtteaduri 1402,36-eurosest netokuupalgast (2018. aasta mais).
19. Jessenin S. Luuletused. Tallinn: Eesti Raamat; 1970.
20. Tundsin end sotsiaalselt ebaküpsena, kui alles 2021. a detsembris kuulsin esmakordselt, et Eestis leidub õppeasutusi, mille õpilased toonitavad jutuajamistes endi toimetamist „õppimiskallakuga koolis“. Et veel päästa, mis päästa annab, rõhutan enda kuulumist teadusettevõtte suunitlusega akadeemiliste töötajate seltskonda.
21. Trass H. Üksi ja ühes. *Mnemoграфия*. Tartu: Ilmamaa; 2002.
22. Peter LJ, Hull R. Peteri printsiip. Tallinn: Perioodika; 1972.
23. Norman JL. Maailm kontoris ehk Kuidas kärbitakse heeringat. 2. täiendatud trükk. Tallinn: Argo; 2025.
24. Chan HF, Frey BS, Gallus J, Torgler B. Academic honors and performance. *Labor Econ* 2014;31:188–204.
25. Niit E. Maailma pidevus. Luuletusi aastast 1946–1976. Tallinn: Eesti Raamat; 1978.